

Antonio E. Momplet Miguez

El Arte Hispanomusulman

Madrid: Encuentro Yayıncılık. 2008. 780 sayfa. ISBN:978-84-9920-507-6.

■ Bahar SELİMGİL*

Arjantin’de doğan, çocukken İspanya’ya gelmiş olan ve halen orada yaşayan yazar Antonio E. Momplet, Orta Çağ sanatı ve mimarisi, İspanyol Romanesk sanatı ve mimarisi, İslam sanatı ve Endülüs sanatı konularında üniversitede araştırmalar yapan bir profesördür. Yazar bu kitapta Müslüman İspanyol sanatını Bizans, Vizigot, İslam ve Afrika etkileri ile detaylı olarak incelemeyi amaçlamıştır. Bunun İslam sanatının bir parçası olduğunu fakat İspanyol olarak kabul edilen özellikler ile de ayrılmaz bir bütün oluşturduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca mudejar üslubuna¹ ilişkin etkileri de detaylı olarak incelemiştir. Genel olarak kitabın, konuyla ilgili öğrenci ve öğretmenlere faydalı olması, yazarın kişisel araştırma, düşünce ve hipotezleri neticesinde ulaştığı sonuçları ortaya koyma niyeti ile kaleme alındığı belirtilmektedir.

El Arte Hispanomusulman (Müslüman İspanyol sanatı) adlı kitabın basılı hali 2010 tarihli, İspanyolca olarak 480 sayfa ve 15,24 x 23,5 cm ebatlarındadır. İncelememiz e-kitap versiyonu içindir ve 2008 tarihli İspanyolca olarak 780 sayfadır. Kapak, önsöz ve giriş bölümlerinden sonra kaynakça dahil olmak üzere yedi bölümden oluşmaktadır. En sonda dizin, çizim (142 adet) ve fotoğraflar (142 adet) yer almaktadır.

İspanya’daki Müslüman mimarisi ve sanatını geniş bir tarih perspektifinden sunan yazar birinci bölümde Endülüs Emevî Sanatını, ikinci bölümde Taife Sanatını, üçüncü bölümde Murâbit ve Muvahhid Sanatını, dördüncü bölümde Nasrî Sanatını, beşinci bölümde Müslüman İspanyol şehirciliği konusunu, altıncı bölümde eski eserleri ve diğer süsleme sanatlarını incelemiştir. Yedinci bölüm ise kaynakçaya ayrılmıştır.

¹ Genel olarak İslam sanatı etkileri ile yapılan Hıristiyanlara ait eserler “*Mudejar stil*” ya da “*Mudejar üslubu*” olarak isimlendirilmiştir. Detaylı bilgi için Bknz. Mudejar (Müdeccen) Kavramı Üzerine: Hıristiyan Sanatında İslam Estetiği Tartışmaları, Dr. Fatma Yıldız.

Yazar birinci bölümde Endülüs Emevî sanatının 8. yüzyıldan 11. yüzyılın başına kadar olan üç yüzyıllık süre itibarıyla, aralarında mantıklı bir sürekliliğin olduğunu, birbirini izleyen ve yakından bağlantılı iki sanatsal döneme ayrılarak araştırılabileceğini belirtmiştir. 8. yüzyıl ve 9. yüzyılın sonuna kadar olan iki yüzyıllık sürenin emirlik sanatı ve 10. yüzyıl ve 11. yüzyılın başına kadar olan bir yüzyıllık dönemin hilafet sanatı olarak incelenebileceği vurgulanmıştır. Eserde, Emevî sanatının hem birçok sanatsal projeden sorumlu yönetici hanedanlar vasıtasıyla hem de İslam sanatının ilk dönemiyle organik bağlantısının bulunması sebebiyle şekillendiği belirtilmektedir. Bunların dışında da Müslüman İspanyol sanatının gelişmesine pek çok faktörün katkıda bulunduğunu özellikle Roma, Bizans ve Vizigot sanatının etkileri olduğunu, Kuzey Afrika'da, Tunus ve Mısır'da Fatimilerden etkilerin de söz konusu olduğu anlatılmaktadır. Tüm bu etkilere rağmen Endülüs sanatının kendine özgü formlarını yavaş yavaş oluşturduğu ve nihayetinde karmaşık ve zengin bir üsluba ulaştığı açıklanmaktadır. Endülüs sanatının ilk üç yüzyıllık döneminde oluşturulan karakteristik özelliklerin 11. yüzyıldan sonraki dönemde Endülüs sanatında baskın bir etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir. Birinci bölüm beş başlık altında incelenmiştir. Birinci başlıkta Kurtuba Ulu Cami; 1. Abdurrahman cami, 2. Abdurrahman dönemi genişlemesi, 9. yüzyılın diğer eserleri, 2. Hakem cami, 2. Hakem harim alanı, el-Mansûr'un genişlettiği alan olarak altı kısım halinde incelenmiştir. İkinci başlıkta ise Endülüs Emevî dönemi dinî mimari, üçüncü başlıkta Endülüs Emevî sivil mimari, dördüncü başlıkta Medinetü'z-Zehrâ sarayı ve beşinci başlıkta heykel (saraylarda görülen hayvan figürlü heykeller) konuları detaylı olarak anlatılmıştır.

İkinci bölümde "Taife sanatı" sivil mimari ve dinî mimari olarak iki ayrı kısımda incelenmiştir. Bu dönem sanatının hilafet sanatının bir devamı olduğu ama Akdeniz'de devam eden ticari münasebetler nedeniyle birtakım etkilenmelerin olduğu ve bunların karışımı neticesinde kendine özgü denilebilecek bir Taife sanatının ortaya çıktığı belirtilmektedir. Hilafet döneminin ihtişamlı mimarisine kıyasla daha küçük çaplı ve ucuz malzemeli yapılar inşa edildiği fakat kemer gibi mimari öğelerin daha karmaşık kombinasyonlu olarak yapıldığı ifade edilmektedir. Sivil mimari bölümünde bu dönemden günümüze kalan Zaragoza'daki Caferiye Sarayı'nın dikdörtgen planlı, Suriye ve Ürdün'deki çöl saraylarına benzer bir yapı olduğu bunun dışında başka saray, kale ve hamam kalıntılarının bulunduğu anlatılmıştır. Dinî mimari bölümünde ise Toledo'daki Tornerías Camii'nden, kare planlı ve dört merkezi payanda üzerinde ve tonoz örtülü olarak Babü'l-Merdum camisine benzer olduğundan bahsedilmiştir.

Üçüncü bölüm, Afrika Hanedanları dönemindeki sanat başlığı altında; Murâbit sanatı, askeri ve sivil mimarisi, Mürsiye hükümdarlığında Mardenis mimarisi, Muvahhid dönemi dinî, sivil, askeri mimarisi ve Hıristiyan topraklarında Muvahhid sanatı olarak dört kısım olarak incelenmiştir. Murâbitlar ve

Muvavvidlerin belli bir tarihsel süreçte aynı dönemi paylaşımlarının iki dönem arasında sanatsal sınırların bulanıklaşmasına yol açmasına rağmen yine de askeri mimari ve cami yapılarının yoğunluk kazandığı ifade edilmektedir. Ana yapı malzemesi olarak tuğla kullanıldığı, at nalı kemerlerin ve ahşap tavanların hâkim olduğu ayrı bir Murâbit sanatının varlığından bahsetmenin mümkün olduğu belirtilmektedir. Muvahhidlerin, dinî mimaride Murâbitlarda var olan bazı binalardan yararlanıp bunları yenilediği anlatılmaktadır. Sivil mimari için ise özellikle merkezleri olan Sevilla'da saraylar yaptıkları vurgulanmaktadır. Bu dönem sanatının, genel olarak bu hanedanların Afrika kökenli olması sebebiyle Fas ve Cezayir'deki eserler ile mukayeseli olarak incelenebileceği ifade edilmektedir.

Dördüncü bölüm, Nasrî sanatı başlığı altında Elhamra sarayı, Generalife (Cennetü'l-arîf, yazlık saray ve bahçeler), sivil mimari ve dinî mimari olmak üzere dört kısım olarak vurgulanmıştır. Elhamra sarayı; Granda Elhamra'sı alt başlığında, kapılar, kuleler, alcazaba (etrafı surla çevrili kale şeklinde sarayın savunma bölümü), eski hükümdarlık binası, masvar (idari işler için kullanılan alan), altın oda, Komeres sarayı (sultanın resmi ikametgâh yeri), hamamlar, aslanlar sarayı, partial sarayı ve diğer yapılar olarak on bir ayrı kısımda detaylı olarak incelenmiştir. Elhamra Sarayı'nın Nasrî sanatının en önemli yapıtı olduğu ve Endülüs Müslüman sanatının sembolü olduğu ifade edilmektedir. Generalife (Cennetü'l-arîf) sarayının meyve ağaçlı bahçelerinin tasarımı ve su merdivenleri ile sultanlar için dinlenme alanı olarak tasarlanmış önemli bir yer olduğu belirtilmiştir. Nasrî dönemi sivil mimarinin en eski örneklerinden birinin Corral del Carbón kervansarayı olduğu, açık avlulu ve anıtsal bir taçkapiya sahip olduğu ve bu dönemden çok sayıda hamamın günümüze kadar geldiği fakat dinî mimariden çok az sayıda örneğin günümüze ulaştığı anlatılmıştır. Nasrî döneminin Müslüman İspanyol sanatının son dönemi olduğu fakat hiçbir şekilde sanatın gerilediği bir dönem olmadığı, geçmişten gelen Müslüman İspanyol sanat geleneğinin de devam ettirildiği bir dönem olduğu vurgulanmıştır.

Beşinci bölümde Müslüman İspanyol şehirciliği ele alınmıştır. Bu bölüm Oscar Garcinuño Callejo tarafından hazırlanmıştır. Birinci kısımda teorik bir bakış açısıyla İslami şehircilik, ikinci kısımda, yerleşime göre, işlevine göre ve konumuna göre olmak üzere şehir tipolojisi incelenmiştir. Üçüncü kısımda şehrin yapısı ve unsurları, dördüncü kısımda Endülüs'ün kentsel gelişimi, beşinci kısımda Endülüs'ün idari ve bölgesel organizasyonu ve beşinci kısımda ise Mudejar şehri anlatılmıştır. Bu bölümde şehirlerin sadece bir kent dokusunun ve bunun içinde geliştirilen yapıların analizi olarak değil doğa, coğrafya ve sosyolojik olgular gibi etkenlerle birlikte değerlendirilmesi gerektiği belirtilmiştir. Fakat sekiz asırlık geniş bir zaman diliminde yapılan bu incelemelerin genelleştirme yapmayı zorlaştırdığı ifade edilmektedir. Bu konunun son yıllarda yapılan arkeolojik çalışmalara istinaden genel olarak kabul

edilen özelliklere zıt olan yeni yaklaşımlarla ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. İlk Müslümanların göçebe kültürüne sahip olmasına rağmen aslında şehirli olduğu, İslami şehirciliğin başlangıç noktasının hicret edilen Medine şehri olması gerektiği belirtilmektedir. Endülüs'te Kurtuba ve Toledo gibi tüm büyük şehirlerin ortak özelliğinin Müslümanların yaşamı için gerekli tüm kaynaklara sahip olması ifade edilmektedir. Müslüman İspanyol şehirlerinin kentsel alanlar, kent çevresindeki alanlar ve kentler arası alanlar olarak üç bölümde incelenmesi gerektiği belirtilmektedir. Şehirlerin ilk dönemlerde Roma ve Vizigot kalıntılarından yararlanarak kurulduğu, 9. yüzyıldan itibaren yeni kent merkezlerinin oluşturulmaya başlandığı, 10. ve 11. yüzyıllarda şehirlerin geliştiği anlatılmaktadır. İspanya'daki Müslüman egemenliği sona erdikten ve Hıristiyan yönetimine geçtikten sonra yaklaşık birkaç yüzyıl daha şehirlerin hiç değişmeden Müslüman şehri olarak eski düzenini koruduğu ve bu durumun "Mudejar şehri" olarak adlandırıldığı açıklanmaktadır.

Altıncı bölümde özel sanatlar ve süsleme sanatları ana başlığı altında fildişi, seramik, kumaşlar, metal işleri, kuyumculuk, mobilya, deri işleri, el yazmaları, eski eserler ve el sanatları incelenmiştir. Bu bölümde İslam süsleme sanatlarının genel olarak İslam sanatı içinde ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu, dekoratif, uygulamalı ve endüstriyel sanatları kapsayan geniş alanlarda, malzeme ve teknik olarak kaliteli ve incelikli objeler üretildiği belirtilmektedir. Emirlik döneminden özellikle 10. yüzyıldan itibaren Endülüs sosyetesinin güç ve para sahibi olan hükümdarların lüksünü taklit etme durumundan, zengin ve gösterişli hayat tarzı neticesinde Endülüs'ün lüks nesnelerin üretim ve tüketiminde büyük bir merkez haline geldiği özellikle fildişi malzemenin rağbet gördüğü ifade edilmektedir. Fildişinin uzak yerlerden ithal edilmesi ona egzotik bir hava katmasının yanında değerinin artmasına neredeyse altın ve gümüş kadar değer kazanmasına yol açtığı belirtilmektedir. Fildişinden aromatik maddelerin, parfümlerin, kozmetik ürünlerinin muhafaza edildiği kaplar yapıldığı vurgulanmaktadır. 11. yüzyıldan itibaren fildişi işçiliğinin tamamen ortadan kalktığı, onun yerini ahşap kakma işçiliğinin aldığı anlatılmaktadır. Fildişi bölümü Silva Santa-Cruz tarafından hazırlanmıştır. Emevî dönemi çinilerinin sırlı ve sırsız olmak üzere iki tipte olduğu, sırlı seramiklerin kalitesi ve zenginliği ile daha çok tercih edildiği, çeşitli geometrik, figüratif ve hat yazısı kullanılarak süslenen bu çinilerin hem mimaride kullanıldığı hem de kap kaçak olarak üretildikleri ifade edilmektedir. Kumaş imalatının, İspanya'da o zamana kadar bilinmeyen keten, pamuk ve ipek gibi kumaşların kurulan atölyelerde üretilmesi ile yaygınlaştığı, zenginliğin ve sosyal konumun bir göstergesi olduğu belirtilmektedir. Metal nesnelerin üretimini, değerli metallerin ve değerli taşların kullanıldığı toplumun seçkinlerine yönelik bir mücevherat ve kuyumculuk sanatının olduğu anlatılmaktadır. Müslümanların mimari yapılarda kaliteli ahşap çatılar kullandıkları ve bu marangozluk geleneğinin Hıristiyanlara da geçtiği, Mudejar

sanatının en önemli bölümlerinden biri olduğu, minber gibi çeşitli ahşap ürünlerin üretildiği belirtilmektedir. Erken dönemden itibaren deri eşyaların üretildiği, kılıç kınları, deri ciltler ve derinin özellikle masa örtüsü olarak da kullanıldığı ifade edilmektedir. Bu dönemde cam eşyaların da lüks ürünler olarak görüldüğü ve üfleme, kesme gibi tekniklerle çeşitli cam ürünlerin üretildiği anlatılmaktadır. Bu bölgede üretilen İslami el yazmalarının tezhipli ve motiflerinin bol ve çeşitli olduğu, geometrik ve bitkisel bezemenin bir arada kullanıldığı, bu dönemden günümüze ulaşan en eski el yazmasının 13. yüzyılın başlarına tarihlenen şu an Vatikan Apostolik Kütüphanesi'nde bulunan "Vat.ar.368" kod numaralı Beyad ve Riyad² adlı eser olduğu belirtilmektedir.

Yedinci ve son bölüm kaynakça kısmına ayrılmıştır. Burada, Leopoldo Torres Balbas'ın (1888-1960, İslam dönemi İspanya'sı üzerine çalışmalar yapan akademisyen ve mimar) yirmi bir yayını, Basilio Pavon Maldonado'nun (1931-2022, İspanyol sanat tarihçisi, akademisyen) on bir yayını, Manuel Gómez-Moreno Martínez'in (1870-1970) yedi yayını, Antonio Fernandez-Puertas'ın (1950-2016, sanat tarihçisi, akademisyen) üç yayını ve Elie Lambert'in (1888-1961, Fransız sanat tarihçisi ve arkeolog) üç yayını en çok yararlanılan kaynaklar arasında yer almaktadır.

Akademik bir dille yazılmış olan bu kitap, tarihsel bilgiler ışığında İspanya'daki Müslüman varlığını ve sanatını detaylı olarak ele alan ve bunun İspanya'daki Hıristiyanlar üzerindeki sanatsal etkilerini de inceleyen değerli bir eserdir. Kitabın genel olarak sanat tarihi terminolojisi kullanılarak ve zengin bir kaynak birikiminden faydalanılarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Çok sayıdaki resim ve çizimlerle desteklenen, sanat tarihi bakış açısıyla oldukça geniş kapsamlı olarak hazırlanan, birçok kıymetli bilgi içeren bu eserin en kısa zamanda Türkçeye çevrilerek, akademi dünyasına kazandırılması gerektiği net olarak görülmektedir.

² https://digi.vatlib.it/view/MSS_Vat.ar.368